

V. IN MEMORIAM

PROF. DR JÓZEF GAJEK
(12 II 1907 — 17 IV 1987)

Gdy Józef Gajek kończył szkołę powszechną w r. 1918 ważyły się losy przynależności Lwowa do II Rzeczypospolitej. Wychowany w duchu głębokiego patriotyzmu — właściwego młodzieży z okresu walk niepodległościowych zwłaszcza na Kresach, ten sentyment do Lwowa, z którym wiązała się cała jego młodość zachował do ostatnich chwil życia. Gimnazjum typu klasycznego ukończył J. Gajek w r. 1926 wstępując bezpośrednio po tym na Uniwersytet im. Jan Kazimierza. Studiował równolegle polonistykę oraz etnologię i etnografię. Był to okres gdy kierunki te obsadzone były przez wybitnych profesorów, że wspomnimy tu tylko J. Kleinera, T. Lehra-Spiawńskiego, J. Czekanowskiego, czy też A. Fischera. W roku 1930 uzyskał J. Gajek dwa dyplomy magisterskie i rozpoczął czynne życia zawodowe jako polonista — nauczyciel gimnazjalny. Jak widać z jego dalszej twórczości sentymentalnie związał się jednak z etnografią. W r. 1932 doktoryzuje się na podstawie pracy „Kogut w wierzeniach ludowych” opublikowanej w wydawnictwie Lwowskiego Towarzystwa Naukowego, a następnie przechodzi do pracy naukowej jako asystent przy Katedrze Etnografii i Etnologii na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie.

W r. 1937 powołano go na kierownika Wydziału Pomoroznawczego przy Instytucie Bałtyckim w Gdyni. Efektem krótkotrwałego, bo trwającego do r. 1939, rozstania J. Gajka ze Lwowem, jest opracowana przez niego monografia etnograficzna Kaszub, nakład której w objętości 50 arkuszy autorskich, uległ zniszczeniu w czasie okupacji. W 1939 r. wraca J. Gajek do Lwowa i obejmuje stanowisko dyrektora Instytutu Ziemi Południowo-Wschodnich, przygotowując jednocześnie habilitację w oparciu o pracę „Zarys Etnograficzny Podola”.

Piastowane bezpośrednio przed wybuchem wojny stanowiska, zmuszają J. Gajka do ukrywania się przed okupantami Lwowa. Pracuje dorywczo jako sprzedawca,

buchalter lub fizycznie, zarabiając na utrzymanie rodziny. A kiedy, jak mówi uliczna piosenka lwowska, „lwowskie dzieci poszły tułać się po świecie”, osiada w r. 1944 w Lublinie powracając natychmiast do pracy naukowej. Jako profesor nadzwyczajny wykłada Józef Gajek na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, a następnie obejmuje Katedrę Etnografii na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. W 1951 r. przenosi się do Poznania na Uniwersytet A. Mickiewicza. Wreszcie w 1953 r. osiada na stałe we Wrocławiu, jako kierownik Katedry Etnografii Ogólnej i Słowian na Uniwersytecie im. B. Bieruta. Tu obejmuje także kierownictwo Zakładu Etnografii Instytutu Historii Kultury Materialnej powołanego przez Polską Akademię Nauk celem opracowania Polskiego Atlasu Etnograficznego.

Działalność naukowa prof. dr. J. Gajka była wielokierunkowa. W zakresie publikacji składa się na nią blisko 200 pozycji, z czego kilka jak np. obszerna praca o etnografii Kaszub, historii domestyfikacji zwierząt domowych, budownictwie ludowym w woj. lubelskim i przemyśle domowym w woj. lubelskim i rzeszowskim, pozostają dotychczas w maszynopisie. Po pominięciu obszernego działu recenzji z prac krajowych i zagranicznych oraz sprawozdań z działalności prowadzonych przez prof. dr. J. Gajka placówek naukowych jak też różnorodnych wstępów, przedmów i podsumowań konferencji, jego dorobek naukowy da się ująć w kilka grup.

Istotną stanowią prace poświęcone metodzie i metodyce prac etnograficznych. Wymienić tu należy przede wszystkim „Metoda retrogresywna w etnografii polskiej” (Lud XLI, s. 242 - 256), w której autor definiuje specyfikę etnograficznej metody naukowej; „Podstawowe tezy dotyczące przedmiotu i celu etnografii” (Lud XLII, s. 909 - 912), gdzie charakteryzuje etnografię jako jedną z nauk historycznych, której przedmiotem badań są przemiany kulturowe konkretnych formacji etnicznych aż do narodu włącznie w ich pełnym zróżnicowaniu i w najszerszych ramach czasowych. Praca ta stanowi punkt wyjściowy do dyskusji na temat nowego sformułowania zakresu przedmiotowego i celów badawczych etnografii; „Metodyka monograficznego opracowania strojów ludowych” (Lud XI, s. 707); „Uwagi do Polskiego Atlasu Etnograficznego” (Lud t. XLII, s. 899 - 908); „Podstawowe tezy dotyczące przedmiotu i celu etnografii” (Lud t. XLII, s. 909 - 912); „Znaczenie kartografii etnograficznej dla slawistyki w świetle prac nad Polskim Atlasem Etnograficznym” (W-wa 1958, s. 215 - 233); „Zadania i metody Polskiego Atlasu Etnograficznego” (Lud XLIV, s. 153 - 205). Charakter wskazówek metodycznych posiadają także obszerne wstępy do kolejnych kwestionariuszy przeznaczonych do badań dla potrzeb Polskiego Atlasu Etnograficznego, jak też liczne instrukcje w sprawie indeksowania czasopism etnograficznych czy też katalogowania biblioteki etnograficznej.

Drugą grupą zagadnień, którym poświęcił prof. dr. J. Gajek uwagę, stanowią problemy związane ze strukturą narodowościową i etniczną Polski. Zagadnienia te, interesowały go zwłaszcza w okresie przedwojennym. W efekcie powstały m.in. prace „Problemy etniczne i narodowościowe na Podolu” (Tarnopol 1931), (Lwów 1937); „Skład etniczny Wielkiego Pomorza” (Teki Pomorskie 1937); „Etniczne oblicze Wielkiego Pomorza” (Toruń 1939); „Siły etniczne na pograniczu polsko-gdańskim” (Gdynia 1938); a z opracowań powojennych — „Elementy kultury dawnych Prusów w kulturze ludowej Warmii i Mazur” (Prace i Materiały Etnograficzne t. XIX, s. 10 - 29).

Spośród prac typu monograficznego na czołowym miejscu wypada umieścić obszerną i opartą prawie wyłącznie na własnych badaniach terenowych monografię pt. „Zarys etnograficzny Podola” cz. I (Lublin 1946) zawierającą szczegółową analizę kultury materialnej Podola z uwzględnieniem rozprzestrzeniania poszczególnych zjawisk kulturowych, ilustrowanych licznymi kartogramami. W dziedzinie folkloru

bardzo wyczerpującą i opartą na tle porównawczym jest praca pt. „Kogut w wierzeniach ludowych” (Lwów 1934).

Do tej grupy publikacji wypada zaliczyć także niektóre powojenne prace J. Gajka, że wymienimy tu tylko „Z badań nad przemysłem wiejskim i małomiasteczkowym woj. lubelskiego i rzeszowskiego” (Prace i Materiały Etnograficzne, t. XIX, s. 10–29).

Szczególnie wyczerpującą grupę publikacji J. Gajka stanowią związane z Polskim Atlasem Etnograficznym. Abstrahując w tym miejscu od historii inicjatyw Jego w zakresie realizacji tego dzieła — które uznać należy bezsprzecznie za największe osiągnięcie życiowe J. Gajka — do czego powrócimy jeszcze w dalszej części wspomnień — stwierdzić można, że J. Gajek był bezwzględnie twórcą idei atlasu i to zarówno od strony metodologicznej jak i organizacyjnej.

Szereg jego prac poświęconych jest teoretycznym i metodycznym podstawom atlasu. Już w roku 1947 ukazuje się obszerny artykuł pt. „Polski Atlas Etnograficzny” (Lublin 1947, Annales UMCS Supplementum I). Okres późniejszy obfituje w liczne jego opracowania na temat atlasu zarówno w wydawnictwach krajowych jak i zagranicznych. Jest również J. Gajek autorem wszystkich kwestionariuszy do badań terenowych, stanowiących podstawę opracowań kartograficznych a zawierających ponadto wiele wytycznych co do metody i techniki badań P.A.E. W kolejnych zeszytach atlasu ukazuje się wreszcie blisko 30 map autorstwa bądź współautorstwa J. Gajka.

W ostatnich latach zainteresowania naukowe J. Gajka skupiły się na zagadnieniach regionalizacji Polski, opartej na wynikach uzyskanych w Polskim Atlasie Etnograficznym. Była to jak mawiał „sól ziemi” całego atlasu. Próby tej regionalizacji znajdujemy już we wcześniejszych jego artykułach jak np. „Próba etnograficznej regionalizacji Polski w świetle prac nad Polskim Atlasem Etnograficznym” (Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego Wrocław 1961); A Study on the Ethnographic Division of Poland into Regions” (Lud t. XLVII) „Studia nad etnograficzną regionalizacją Polski” (Lud XLVII). Najpełniejszy i najwszechstronniejszy obraz regionalizacji zawiera jednak jedna z ostatnich jego prac pt. „Etnograficzne zróżnicowanie obszaru Polski” opublikowaną w *Etnografii Polski* — *Przemiany Kultury Ludowej* w 1976 r.

Praca autorska stanowiła jedynie część działalności naukowej prof. dr J. Gajka. Bodajże największe zasługi położył on w zakresie organizacji życia naukowego. Bezpośrednio po wojnie był inicjatorem reaktywowania w Lublinie, Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, które pod jego sprężystym kierownictwem, bądź jako prezesa bądź sekretarza generalnego, wybiło się na jedno z pierwszych miejsc wśród towarzystw naukowych w kraju. Do stwierdzenia powyższego upoważniają zarówno kontakty naukowe krajowe i zagraniczne tego towarzystwa jak przede wszystkim intensywna akcja wydawnicza prowadzona przez nie w okresie działalności J. Gajka, że wymienimy tu tylko pozycje, które ukazały się pod jego redakcją jak: Lud t. XXXVI–XLVI; Prace Etnograficzne t. I–VI; Prace i materiały etnograficzne t. VI–XXII czy Atlas Polskich Strojów Ludowych w ilości 26 zeszytów. Łącznie pod redakcją J. Gajka opublikowanych zostało w ramach wydawnictw PTL 1132 arkuszy autorskich.

Niezaprzeczalne są olbrzymie zasługi J. Gajka w zakresie organizacji archiwum naukowego Towarzystwa oraz biblioteki P.T.L. we Wrocławiu, która zresztą wyłącznie dzięki jego energii i zapobiegliwości, wywieziona została ze Lwowa do Polski, jeszcze w czasie działań wojennych.

Był wreszcie J. Gajek inicjatorem zapoczątkowania przez P.T.L. prac nad Pol-

skim Atlasem Etnograficznym, który z czasem stał się treścią życia naukowego wieloletniego naczelnego jego redaktora oraz kierownika Pracowni Atlasu, działającej już w ramach Instytutu Historii Kultury Materialnej jako agendy Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu. Wszystkich zainteresowanych tą stroną twórczości J. Gajka odesłać wypada do mego artykułu w LXIX tomie Ludu.

Obraz działalności prof. dr. J. Gajka nie byłby pełny gdybyśmy nie wspomnieli o jego osiągnięciach w zakresie organizacji życia naukowego katedr uniwersyteckich w Lublinie, Poznaniu i Wrocławiu oraz jego osiągnięć na polu pedagogicznym.

Bezpośrednio po wojnie wykłada jak już wspomniano na Katolickim Uniwersytecie w Lublinie, jednocześnie będąc głównym inicjatorem działań zmierzających do zorganizowania katedry etnografii i etnologii na UMCS. Po pobycie w Poznaniu w latach 1951-1953 osiada na stałe we Wrocławiu piastując poza kierownictwem katedry funkcję dziekana Wydziału Filozoficzno-Historycznego (od r. 1953). Pracę dydaktyczną kończy w roku 1967. Efektem pedagogicznej działalności prof. dr. Józefa Gajka jest spore grono jego uczniów, magistrów i doktorów, którzy pracując na różnych często samodzielnych stanowiskach swą naukową pracą w dziedzinie etnografii świadczą o wiedzy i poziomie, jaki osiągnęli w czasie studiów uniwersyteckich.

Za swą działalność na polu naukowym prof. dr. J. Gajek odznaczony został Złotym i Srebrnym Krzyżem Zasługi, medalem 10-cio lecia Polski Ludowej oraz Odznaką Gryfa Pomorskiego.

Zmarł daleko od Lwowa — miasta które najbardziej ukochał. Pozostało po nim bogate dziedzictwo tak w twórczości naukowej jak i w zrębach organizacyjnych wielu instytucji i zakładów naukowych, na szlaku Jego ziemskiej wędrówki.

Janusz Bohdanowicz

JAN GRZYWACZ
28 V 1907 - 11 IV 1986

11 kwietnia 1986 r. zmarł członek Oddziału PTL w Mszanie Dolnej kol. Jan Grzywacz, urodzony 28 maja 1907 r. w Mszanie Dolnej-Słomka. Zmarły był aktywnym członkiem ZSL, obsługiwał wiele zebrań tego Stronnictwa, sprawował przez długie lata naczelną funkcję w Zarządzie ZSL. Założył Koło Miejskie Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, był jego długoletnim prezesem. Niezależnie od tego był stałym prelegentem ZBoWiD, odbywał liczne spotkania z młodzieżą w szkołach i na koloniach urządzanych w mieście i gminie Mszana Dolna. Szczególnie udzielał się w akcjach związanych z Miesiącem Pamięci Narodowej. Również na akademiach urządzanych w czasie obchodów rocznic narodowych wygłaszał okolicznościowe referaty. Od roku 1982 z powodu poważnej choroby musiał wycofać się z czynnej działalności na rzecz środowiska. W uznaniu zasług Zarząd Koła mianował Go honorowym Prezesem Koła ZBoWiD w Mszanie Dolnej.

Brał udział w wojnie obronnej 1939 r., a podczas okupacji uczestniczył w ruchu oporu, należał do AK (ps. „Skryty”). Działal w partyzantce na terenie dawnego

powiatu limanowskiego, a pracował jako nauczyciel w Skrzydlanej. Dosłużył się stopnia kapitana.

Od roku 1953 został powołany na stanowisko kierownika Szkoły Podstawowej nr 2 w Mszanie Dolnej. Pełnił funkcję prezesa Związku Nauczycielstwa Polskiego w Mszanie Dolnej oraz zastępcy prezesa Oddziału ZNP w Limanowej. Ponieważ miał wykształcenie muzyczne, prowadził chór nauczycielski z ramienia ZNP w Limanowej oraz chór dziecięcy w Szkole Podst. nr 2 w Mszanie Dolnej.

Do Oddziału Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Mszanie Dolnej kol. Jan Grzywacz został przyjęty 8 listopada 1953 r. Był jego czynnym członkiem, uczęszczał niemal na każde zebranie, które odbywały się zazwyczaj w sali szkolnej tej szkoły, której był kierownikiem. Wygłaszał wiele referatów o treści ludoznawczej. Oto niektóre ich tytuły: „Polska pieśń ludowa i jej problemy”, „Instrumenty ludowe oraz pieśń ludowa i jej rytm”, „O ludowej muzyce polskiej”, „Rozwój kołędnictwa w Polsce”, „Gwara w twórczości Władysława Orkana”, „Geneza ludowa”. Poza tym na zebraniach wygłaszał gawędy gwarowe oraz śpiewał na noworocznych spotkaniach koledy gorczańskie. Zmarły zbierał pieśni ludowe w powiecie limanowskim, zapisywał ich melodie i słowa.

W zmarłym kol. Janie Grzywaczu Oddział PTL w Mszanie Dolnej stracił swego wybitnego aktywistę i znawcę folkloru, jego miłośnika.

Antonina Lubecka

BOLESŁAW WOJEWÓDZKI
(1909 - 1986)

Bolesław Wojewódzki, pedagog, literat, folklorysta, działacz społeczny — urodził się 11 października 1909 roku w Łodzi jako syn Bolesława Wojewódzkiego i Heleny z Grochowskich. W 1912 roku rodzina Wojewódzkich przeniosiła się do Tomaszowa Mazowieckiego. Tutaj w 1923 roku ukończył Szkołę Podstawową Nr 15 a następnie rozpoczął w 1925 r. naukę w Państwowym Seminarium Nauczycielskim im. T. Rejtana. Już podczas nauki w szkole wykazywał zdolności literackie. Maturę uzyskał 27 maja 1930 r.

W 1931 r. rozpoczął pracę na etacie nauczyciela w Szkole Podstawowej Nr 4 w Tomaszowie Mazowieckim. Następnie miał pracować w jednej z podwarszawskich szkół. Posady tej nie objął. Wybuchła II wojna światowa. Zjawił się więc Bolesław Wojewódzki w Opocznie w dniach okupacji hitlerowskiej. Był już wtedy nauczycielem, absolwentem znanego Seminarium Nauczycielskiego im. Tadeusza Rejtana w Tomaszowie Mazowieckim, przez pewien czas studiował również pedagogikę w Warszawie, skąd właśnie jako działacz PPS musiał uciekać przed prześladowaniami i szukać schronienia w Opocznie. Dziwne to było „schronienie” skoro wkrótce zorganizował tajne komplety i zaczął uczyć młodzież ojczystego języka. Po wyzwoleniu Bolesław Wojewódzki nie opuścił Opoczna, ale włączył się z całym zaangażowaniem do pracy. Został mianowany inspektorem szkolnym, następnie powierzono mu dyrekcję Szkoły Rzemieślniczej i dyrekcję Szkoły Podstawowej Nr 1 w Opocznie. Był przewodniczącym Powiatowym Komitetu PPS, radnym powiatowym i miejskim, członkiem Komisji Oświaty i Kultury, przewodniczącym Komisji

Opieki Społecznej Powiatowej Rady Narodowej oraz pełnomocnikiem Zarządu Głównego PCK. W 1949 r. został mianowany starostą opoczyńskim powiatowym. Następnym odcinkiem jego działalności były Opoczyńskie Zakłady Materiałów Ogniotrwałych, gdzie na stanowisku kierownika planowania inwestycyjnego, nie zaniedbując pracy społecznej, przez 10 lat przyczyniał się do rozbudowy tego zakładu. W tym czasie brak było odpowiedniej kadry do propagowania oryginalności i piękna Ziemi Opoczyńskiej, w wyniku czego ówczesne władze powierzyły p. Wojewódzkiemu stanowisko kierownika Wydziału Kultury Prezydium Powiatowej Rady Narodowej. Z miejsca wziął się do solidnej pracy.

B. Wojewódzki był bowiem urodzonym działaczem kulturalnym. Inicjował bowiem i organizował różne formy działalności kulturalnej, razem ze społeczeństwem miasta Opoczna i regionu opoczyńskiego, ale jednocześnie bacznie obserwował i odnotowywał wszelakie przejawy samorodnej kultury ludowej tego regionu. Współtworzył tę kulturę i przez to współtworzenie podnosił ją do rangi kultury ogólnonarodowej. Oto niektóre trwałe ślady jego działalności: piękny Dom Kultury im. T. Sygietyńskiego, Muzeum Regionalne w wyremontowanym Zamku Kazimierza Wielkiego, pomnik Włodzimierza Perzyńskiego, urodzonego w Opocznie, znanego na początku XX wieku dramaturga, utworzenie Towarzystwa Przyjaciół Opoczna i jego wieloletnia prezesura, inicjatywa organizowania Dni Folkloru Opoczyńskiego. Inną rozległą dziedziną Jego działania było rejestrowanie samorodnej twórczości w regionie. Dr St. Swirko w artykule pt. *Folklor opoczyński na warsztacie literackim* zamieszczonym w zeszycie 2-3 „Literatury Ludowej” z 1966 roku pisze o B. Wojewódzkim: „Ziemią Opoczyńską interesuje się od lat przeszło czterdziestu. Penetrował teren, bo urzekł go swoją nieskażoną kulturą ludową, a szczególnie słowem, pieśnią, gadką, bajką czy legendą. Stał się stałym bywalcem wsi opoczyńskiej, dobrym znajomym staruch i swach, družbów, owczarzy, znachorów. Zasłyszane od nich opowieści skrzętnie zapisywał w swoim notatniku...”. Urzekający i pięknie wydany pod względem graficznym zbiór *Strachy na smugu* został rozchwytyany przez miłośników bajd i gawęd ludowych. Wcześniej ukazał się zbiór wierszy w gwarze opoczyńskiej pt. *Opoczyńskie pisanecki* oraz tom opowiadań pt. *Strzyga*. Napisał również wiele oryginalnych wierszy i opowiadań w języku literackim. Oto jeden z nich poświęcony Matce:

Ty, która kaleczyłaś stopy,
której lzy zamarzały w sople,
której obolałą głowę
czas wcześniej uwieńczył srebrną aureolą.
Której serca stuk każdy
rąbał topór dnia na wióry i drzazgi,
rwał tętno, rozdzierał płuca
i siły nadludzkie.
Która po nieprzespanych nocach
różowym szalem brasków ocierałaś oczy
i w grotach zmartwień — ich mitów
wierzyłaś, że zwyciężysz jak Nike —
Cześć Ci Matko.

Inny przykład:

Utkąłam zapaskę
według mojej woli
w takie same paski

jak i nasze pola.
Pali się bogactwo
kolorów na sukni.
Jak w niwach wśród chwastów
wesoło i butnie.

Za działalność zawodową, społeczną i literacką wielokrotnie był nagradzany różnymi dyplomami, wyróżnieniami i odznaczeniami. W uznaniu zasług Rada Państwa nadała Bolesławowi Wojewódzkiemu Krzyże Komandorski i Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski oraz wiele innych odznaczeń. Należał do Zasłużonych dla Kielecczyny oraz dla Województwa Piotrkowskiego. Był zasłużonym Działaczem Kultury oraz laureatem Nagrody „Trybuny Ludu”. Zmarł 14 lutego 1986 roku w Opocznie.

Prezes Oddziału PTL
w Opocznie

MARIA ELEONORA FRYCZ
(1893 - 1986)

Urodzona 13.01.1893 r. w Probołowicach, polonistka (absolwentka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego) do 1937 r. pracowała jako nauczycielka w gimnazjum w Lublinie. W 1937 r. przenosi się do Lubartowa, gdzie mieszka również w latach II wojny światowej biorąc czynny udział w tajnym nauczaniu. Po zakończeniu wojny przyjeżdża do Torunia.

Ze środowiskiem etnograficznym w Toruniu związała się bardzo wcześnie. Już w roku 1952 wstąpiła do Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, by od tej chwili niemal od końca brać czynny udział w jego pracach. Główne Jej zainteresowania skupiały się wokół literatury ludowej. W oparciu o materiały zgromadzone w archiwum Muzeum Etnograficznego w Toruniu publikowała w „Literaturze Ludowej” swe artykuły (*Kujawska bajka ludowa* i *Zwierzęta w chacie*) oraz opracowała kilka bajek i szopkę kujawską.

Maria Fryczowa uczestniczyła w wielu pracach Muzeum Etnograficznego i Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, w którym kilkakrotnie była członkiem Zarządu. Przede wszystkim współpracowała przy organizacji i w czasochłonnnych pracach jury 6 konkursów folklorystycznych, brała udział w seminariach etnograficznych Katedry Etnografii, a także w badaniach terenowych. W latach 50-tych przeprowadziła z ramienia Oddziału Toruńskiego PTL i Zakładu IHKM PAN w Toruniu obszerne, własne badania terenowe, w wyniku których napisała monografię pt. *Budownictwo ludowe Kujaw* wydaną drukiem przez Muzeum Etnograficzne w Toruniu.

Mimo sędziwego wieku niemal do ostatnich lat życia brała udział w życiu toruńskiego środowiska etnograficznego, pełna życziwego, przyjacielskiego zainteresowania dla jego problemów.

Zmarła 14.03.1986 r. w Toruniu.

mgr Ewa Arsyńska